

“ONE FLEW OVER CUCKCOO’S NEST” FİLMİNİN İKTİDAR-DELİLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA OKUNMASI

A FILM READING OF “ONE FLEW OVER CUCKCOO’S NEST” IN THE CONTEXT OF POWER-MADNESS RELATIONSHIP

Tuğba BEYAZ

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri ABD YL,
tugba_beyaz93@hotmail.com

Uşak/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-9398-7187

Doç. Dr. Yasemin KILINÇARSLAN

Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo TV Sinema Bölümü,
yasemink2010@gmail.com

Uşak/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-8286-6187

ÖZET

Delilik farklı zamanlarda farklı kültürlerde farklı biçimlerde adlandırılmış olan bir olgudur. Çoğu zaman antik bir ritüelin parçası olarak kabul edilen delilik hezeyanları kimi zamanda kapatılmayı gerektiren bir hastalık olarak kabul edilmiştir. Delilik kavramının aynı zamanda birçok farklı sanat dalında farklı biçimlerde temsil edildiğine de tanık olunur. Sinemadan, edebiyata, müzikten resime kadar birçok farklı sanat eseri delilik adını alan farklı algılama ve yorumlama eyleminin tanıkları haline gelmiştir. Eski dönemlerden Rönesans dönemine kadar varlığı çok da önemsenmeyen delilik, uçuluğun önem kazandığı dönemlerde akla ait olan bir kavram olarak disiplin terimiyle karşı karşıya gelmiştir. Bu noktada dışlanma ve ötekileştirmeyle sonuçlanan delilik halleri artık başa çıkılması gereken vahim bir hastalıktır. Normsal çerçevede normal olmayan bireyler, yirminci yüzyılın önemli düşünürlerinden Foucault’nun bahsettiği büyük kapatılma ile toplumdan tecrit edilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda realist ve materyalist akla ters düşen delilik bir çatı altında kapatılmaya mahkûm edilmiştir. Bu çalışmanın amacı Foucault’nun iktidar-delilik ilişkisine dair izleklerinden yararlanılarak One Flew Over The Cuckoo’s Nest filminin eleştirel bir film okumasını gerçekleştirmektir.

Anahtar Kelimeler: Delilik, Foucault, İktidar, Öteki

ABSTRACT

Madness is a phenomenon that has been named differently in different cultures. Delusions of insanity, which are often regarded as part of an ancient ritual, were sometimes regarded as a disease requiring closure. It is also witnessed that the concept of insanity is represented in different ways in many different branches of art. Many different works of art, from cinema to literature, from music to painting, have become witnesses of the different act of perception and interpretation that is called madness. Madness, whose existence was not taken seriously from ancient times until the Renaissance, came across with the term discipline as a concept belonging to reason in the periods when rationalism gained importance. At this point, insanity that results in exclusion and marginalization is a grave disease that must be dealt with. Individuals who are not normal in the normative framework have started to be isolated from the society with the big closure-confinement mentioned by Foucault, who is one of the important thinkers of the twentieth century. Accordingly, the realist and materialistic insanity contrary to reason has been condemned to be closed under one roof. The aim of this study is to make a critical film reading of *One Flew Over The Cuckoo's Nest*, using Foucault's themes on the relationship between power and madness.

Keywords: Madness, Power, Otherness, Confinement, Closure

GİRİŞ

Modern iktidar, yarattığı hakikatler evreninde yurttaşlarını denetim altında tutmaya çalışmakta, hakikat, toplumların kendilerini tanımlayabilmeleri için 'öteki'yi imal etmektedir. İnsanlar karışıklık sunuları içerisinde kendilerini normal veya anormal olarak kategorize ederken ötekiyi temsil eden gruplar toplum tarafından dışlanmaktadır. Otoritenin egemen gücünü sağlamlaştırma, sürdürme yöntemi olarak geliştirdiği gözetim deneyimleri bu hakikatler evrenini çevreleyerek bireyleri kontrol altında tutmaktadır. Toplumlara uyguladığı bir dizi gözetim pratikleri ile egemen gücünü yeniden üreten iktidar, normlara uymayan bireyleri normal olmayan kümelerin içerisine dahil etmektedir. Bu minvalde ötekiyi üreten ve kontrol eden gözetim faaliyetleri var olan iktidar ilişkilerini korumaktadır ya da iktidar arzularının gerçekleştirilmesi yolunda bireyleri düzene sokma amacına hizmet etmektedir. Aynı zamanda toplumun kendi sınırlılıklarını belirleyebilmeleri adına uygulanan bir yöntem olduğu da su götürmez bir gerçektir. Normlara karşı uyumsuzluk gösteren bireyleri toplumdan ayıklayan, tasnif eden ve normalleştirme yaptırımlarına tabi tutan bu organizasyonlar rasyonalite ile ters düşen bireyleri kapatıp kuşatma pratiklerinin öznesine dönüştürmektedir.

Eski dönemlerde baskı ve şiddet ile iç içe geçen geleneksel gözetim, Orta Çağ'ın Avrupası'nda farklı pratikler ile dönüşüme uğramıştır. Orta Çağ'daki denetim altına alma faaliyetlerinin başında cüzzamlıları kapatmak için inşa edilen miskinhaneler gelmiştir. Bu miskinhaneler, dışlama deneyimlerinin tezahürlerini belirgin bir şekilde üzerinde taşıyan mekansal düzeneklerdir. Rönesansın başlangıcında cüzzamın azalmasıyla öteki, cüzzamlılardan uzaklaşarak yoksullara, evsizlere, eşcinsellere, suçlulara, delilere yayılmıştır. (Boyne, 2009: 16-17) Avrupa'nın cüzzamlıların boşluğunu dolduracak olan grupları bir araya getirmesindeki temel amacı toplum içinde kabul görmeyen, tahammül edilemeyen bireyleri toplumdan ayırıştırma ve ötekinin namını devam ettirme arzusudur. İktidarın toplumdan dışlananları kapatmak için açtığı hastaneler normal olmayanlara karşı topluma yerleşen korkunun teyakkuz halinde kalmasını sağlamıştır. On sekizinci yüzyılın sonunda ise toplumdan ötelenen gruplar arasında da sınıflandırma söz konusu olmuştur. Usculuğun hakim olduğu bu dönemde kapatma pratiklerine gelen bu ıslahat, akla uygun olanı kışkırtan bir varlık olarak deliliğin mekanını büyük akıl hastaneleri olarak belirlemiştir. Bu durum bireylerin otorite tarafından atfedilen normali içselleştirmesine; deliliği ise dışlamasına hizmet eden kapatıp kuşatma pratiğidir. Delilik; felsefe, psikoloji, sosyoloji gibi birçok disiplinin dikkatini çektiği gibi sinemada da işlenen bir tema olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı; toplum tarafından dışlanan deliliğin akıl ile arasındaki sınırın nasıl çizildiğine ve

egemen güç ilişkilerinde ne gibi etkisi olduğuna dair sorulara yanıt arayan Foucault'nun deliliğin toplumdaki yerine ve iktidar ilişkilerindeki etkisine dair izleklerini, *One Flew Over The Cuckoo's Nest* filmi üzerinden dile getirmektedir.

1. Büyük Kapatılma ve Delilik

İktidarın ürettiği söylemler ile gerçekleşen topyekün kapatılma, on sekizinci yüzyıl sonunda belli başlı ıslahatlar ile değişmiştir. Deliler akıl hastanelerine, suçlular hapisanelere, gençler ıslah evlerine yerleştirilmiştir. Reformist kapatma deneyimleri ile kurumlardaki hegemonik yapının temelleri atılmıştır. Kapatıp- kuşatma mekanlarının sağladığı imkan, söylemsel düzlemde 'sapkın' olarak işaret edilen yığınları toplumdan ayıklayarak normalleştirme süzgeçlerinden geçirmektir. Böylelikle iktidar, toplumu denetim altında tutabilmesi için uyguladığı dışlama ilkelerini yeniden üretmektedir ve dışlanan bireyleri kapitalist üretime dahil edilmeleri için gözetime tabi tutmaktadır. Foucault, söylemi dil ile eklemleştiren bir kavram olarak kullanmaktan ziyade söylenmemiş olan şeyi sorunsallaştırmıştır. Foucault'a göre söylem, bir pratikler bütünü olmak ile birlikte dışlama usülleri ile üretilmektedir: İlki yasaktır. Herkesin her şeyi söyleme hakkına sahip olamadığı yasaklar ilkesini içermektedir. Yasakların çerçevesi politika ve cinsellikle oluşmaktadır. Eski dönemlerde cinselliğin uygunsuz görülmediği ancak günümüz toplumlarında cinselliği eve taşıyan dar bir parmaklık olduğunu dile getirmektedir. (Foucault, 1987: 23) Foucault, "Cinselliğin Tarihi" adlı kitabında egemen gücün cinselliğe dair arzu edimlerinin sınırlılıklarını belirlediğini vurgularken cinselliğe ilişkin hakikat sorununu ortaya atmıştır. Antik Yunan'dan yirminci yüzyıla kadar incelediği cinsellik fenomeninin zaman içerisinde başkalaşım geçirdiği ve özne-iktidar ilişkilerinde yasaya uygun hale getirildiğini ifade eder. *"bizim cinsellik ve iktidar ilişkilerini baskı terimleriyle dile getirmemizi böylesine gönül okşayıcı kılan bir başka neden de olabilir. Bunu, konuşanın ayrıcalığı biçiminde adlandırabiliriz. Eğer cinsellik bastırılıyor, yani yasak, yok sayma ve suskunluğa itiyorsa, salt onun ve bastırılmasının sözünü etmek bile kararlı bir karşı çıkma havası taşır. Bu dili konuşan kişi, belli bir noktaya kadar iktidar dışında kalır; yasayı sarsar, mütevazı bir biçimde de olsa gelecekteki özgürlüğün koşullarını hazırlar."* (Foucault, 2007: 14) İktidar tarafından denetim altına alınması gereken sapkınlıklardan biri de üreme dışındaki cinsel eğilimlerdir. Giddens'a göre; evlilik, doğum kontrol yöntemler ve kürtaj yaygınlığı gibi verilerin elde edilmesi ile cinselliğin gözetimine gözetime tabi tutulduğunu belirtmektedir. (Giddens, 2012: 302) Bu doğrultuda cinsellik, iktidarın denetimi altına girmiş; yasaya aykırı olan cinsel faaliyetleri gerçekleştirenler deli, suçlu, hasta olarak yaftalanmıştır. Foucault, cinselliğe dair ilk yasağın on sekizinci yüzyılda mastürbasyon ile geldiğini dile getirmiştir: *"Aniden panik yaratan bir tema ortaya çıktı: Gençler mastürbasyon yapıyor. Bu korku adına çocukların bedeni üzerinde –aileler aracılığıyla ama kaynağında aileler yoktu- bir denetim oluşturuldu, cinsellik gözetlenmeye, bedenlere işkence edilmesi yoluyla nesnellik altına alınmaya başlandı."* (Foucault, 2012: 40) Egemen gücün cinselliği bastırma çabası sapkınlık, aşırılık ile örtüşen cinsel edimlerin öznesi olan bireyleri tespit etme, disipline etme arzusunun nihai sonucudur. Başka bir deyişle iktidar, dispozitif bağlamında biçimlenen cinselliği idaresi altına almaktadır.

İkinci dışlama ise "akıllılık-delilik" karşıtıdır. Yüzyıllardır delinin söylediklerini duymazdan gelen iktidar, delilik üzerine modern söylemlerini geliştirse de deliliğe karşı algı değişmemiştir. (Foucault, 1987: 24) Hiçliğe itilen delilerin gözetim evlerinden çıkarak psikiyatri kurumlara yerleştirildiğini belirten Foucault'a göre *"Klasik rasyonalizm akıl bozukluğunun yeraltındaki tehlikesini, mutlak bir özgürlüğün tehtidkâr mekânını diğer hepsinden daha çok, en azından bizim pozitivizmimizden daha iyi bir şekilde gözetim altında tutabilmiş ve algılayabilmiştir."* (Foucault, 2006: 246-247) Bu noktada on sekizinci yüzyıl itibarıyla pozitif iktisat ekseninde uygulanan kapatma deneyimlerinde deliliğin merkezi akıl hastaneleri olarak kabul görülürken; delilik, hastalık olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Üçüncü dışlama olarak doğru-yanlış karşıtlığını ele alan Foucault, diğer dışlama usüllerinde olduğu gibi doğru-yanlış karşıtlığının da kurumsal bir desteğe dayandığını belirtmektedir. Kurumlar tarafından gerçekleşen paylaşımlar eski yüz yıllarda kaderle gizlice iş birliği yapan söylemlerken; on yedinci yüzyılın başlarında biçim değiştirmiştir.

İktidar, belirlediği kurallar dahilinde insanları normal ve anormal olarak kategorize ederken disiplini de üretmektedir. Smith'e göre Foucault, disiplinler iktidarın bir takım özelliklerini şu şekilde sunmaktadır:

- Düzenleme, denetleme ve gözetim teknolojileri ile bütünleşti.
- Düşünce ve davranış biçimlerini beden üzerinde çalışan eğitim teknikleri aracılığıyla değiştirecek, sürekli olarak işlerdi.
- Yöneliminde ritüel olmaktan çok rasyoneldi.
- Hapishaneler, okullar ve askeri kışlalar gibi belirli kuramlarda yer alırdı. (Smith, 2007: 172-173)

Disiplin, eski dönemlerden beri hep var olmuştur: ordularda, manastırlarda... Ancak on yedinci ve on sekizinci yüzyılda yönünü şiddetten uzaklaşmış; itaatkar bedenler üreten bir manipülasyon aygıtına evrilmiştir. (Foucault, 1987: 170) Bu dönemlerde disiplinler iktidarın varlığı, devletin tüm kurumlarında kendini göstermeye başlamıştır. Foucault, 1840-1845 yılında disiplinin üretildiği bir mekan olarak, Fransa'nın Rhône bölgesindeki 400 kadın işçinin bulunduğu bir fabrikayı örnek göstermiştir. Her işçi, fabrikanın belirlediği zaman dilimlerinde uyumakta, yemek yemek ve çalışmaktadır. Pazar günleri ise kurumun yönetmeliğindeki 5. maddeye göre dinsel ritüeller gerçekleşmektedir. (Foucault, 2011: 240-242) Dolayısıyla kurumlar hem zamansal hem uzamsal olarak itaatkar bedenler üretmektedir. Kurumların sıkı kurallar çerçevesinde bedenleri uysallaştırma politikası, disiplinin fayda üretiminden gelmektedir. Böylelikle sisteme karşı uyarıcılar olası bir isyan ile iş birliği haline geçtiği anda kurum bunu hasarsız ya da az hasarlı bir şekilde atlatacaktır.

Delilerin akıl hastanelerine tecrit edilmesi toplumdaki bireylerin akıl sınırlarının dışına çıkıp çıkmadığına dair normal veya deli olarak kategorize etmektedir. Foucault'ya göre tıbbi tedavi bir tür baskı şeklidir. Akıl ile akıl-olmayan arasında sınır koyma dürtüsünün belirtileri 'büyük kapatılma' ile ortaya çıkmıştır. Akıl hastanelerinin inşa edilmesiyle birlikte tıbbın nesneleştirdiği deli, egemen gücün düzenleyici organizasyonları dahilinde akıl hastalığı anlamının içine yerleştirilmiştir.

Avrupa, ortaçağda cüzzamın yayılmasını önlemek amacıyla cüzzamlıların kapatıldıkları miskinhaneleri ile bu dönemin 'öteki'sini inşa etmiştir. Rönesans döneminde ise cüzzamın azalması ile ötekinin yerini paryalar doldurmuştur. Foucault'ya göre Paris, o dönemlerde büyük kapatılmayı işaret eden yerlerin başında gelmiştir. Toplumdan tecrit edilen suçlular, evsizler, akıl hastaları hiçbir ayırım yapılmaksızın bir mekanda kapatılmışlardır. Miskinhanelerin malları yoksulların, evsizlerin, delilerin toplandığı hastanelere aktarılmıştır. "Foucault, 17. yüzyıldan, yani Klasik çağdan itibaren derin uykusundan uyanan aklın her yerde düzensizlikle karşılaştığını ve toplumsal dünyayı rasyonel bir biçimde düzenlemeye giriştiğini, tüm yaşantı biçimlerini bilginin ve söylemin sistemleştirilmesi yoluyla sınıflandırmaya ve kurallara bağlamaya çalıştığını öne sürer." (Urhan, 2010: 44-45) On beşinci yüzyıl itibarıyla normal-anormal karşıtlığında anormali temsil eden deli, pozitivism ile karşı karşıya kalmıştır ve toplumdan izole edilen bir özne konumuna yerleşmiştir. Delilerin toplumdan tecrit edilişi, atomize bir şekilde varlığını sürdüren deliyi tek bir mekanda egemen güç himayesi altında tutmaktır.

Foucault'ya göre, deliliği belirlemek için kullanılan belli başlı ölçütler vardır. Bunlardan ilki çalışmaya uygun görülüp görülmemesidir. On yedinci yüzyılda sanayi toplumlarının gelişmesi sonucu Fransa ve İngiltere'de delileri toplumdan ayıklayan kapatma mekanları kurulmuştur.

Bu mekanlarda salt deliler değil; üretime dahil olmayan diğer gruplar da yer almıştır. İkinci bir ölçüt olarak eşcinsellik, mastürbasyon, nemfomani gibi anormal olarak karşılanmayan cinsel edimlerin on dokuzuncu yüzyıl sonrasında delilikle ilişkilendirilmiştir. Psikiyatri dalının normal olanın dışında kalan bu davranışlar nevroitik bozukluk olarak incelenmeye başlanmıştır. Üçüncü ölçüt ise delinin dil karşısındaki konumudur. (Foucault, 2011: 79-80) Ortaçağ'dan Rönesans'ın sonuna kadar aristokratlar tarafından hakikatin temsilcisi olarak görülen deli, günümüzde hakikati yansıtmayan; gerçeğin dışında yaşayan bir varoluş olarak kabul görmüştür.

Ötekinin ötekisini yaratan kapatmaların homojen yapısı on dokuzuncu yüzyıl başında değişikliğe uğramıştır. (Foucault, 2011: 106) İktidarın belirlediği hakikatler düzleminde kategorizeleştirmenin mevcudiyeti deliliği, panoptik bir mekanda sabitlemiştir. Deliliğe ilişkin mekansal düzenlemeler, psikiyatrinin gelişmesine imkan sağlamıştır. Bu doğrultuda on sekizinci yüzyılın sonunda deliliğin psikiyatri tarafından akıl hastalığı olarak kurulması akıl ile akıl-olmayan arasında keskin bir hat çizmiştir. Bu kopma edimi deliliği akıldan dışsallaştırmış; kapatmayla örtükleşen özne haline getirmiştir. Birçok alanda çalışmalar yapan Foucault, delilerin bu dönemde *'kapatma alanına ve burayı onun doğal yeri olarak işaret eden harekete bağlı'* (Foucault, 1992: 79) kaldığını ifade etmiştir. Bu düşüncenin önderleri, bilimden uzak tedavi yöntemleri sunan Pinel, Tuke ve Reil'dir. (Boyne, 2009: 27) On sekizinci yüzyıl sonunda Pinel ve Tuke, delilik deneyimleri üzerindeki uğraşlarında suçlu muamelesi gören delileri hasta olarak bu konumdan çekip kurtardıklarını düşünmektedirler. Foucault, arkeolojik çalışmalarına dayanarak bu görüşe iki farklı boyutta karşı çıkar. İlk deliliğin patolojik bir vaka olarak görülmesinden önce suçlu olarak kabul edildikleri savı yanlıştır. İkinci olarak da önceki konumundan kurtarıldıkları düşüncesinin bir önyargı olduğunu belirterek eleştirir. (Foucault, 2011: 79) Foucault, bu eleştirisini on dokuzuncu yüzyıldan itibaren deliyi kapatıp kapatmama tercihinin aileden alınarak hekimlere bırakılmasıyla açıklar. Bu dönemde kapatmaya odaklı faaliyetler akıllı olmayanı tek bir mekanın içinde tutarak delilik üzerindeki aklın hakimiyetini psikiyatri ile ilan etmiştir. Deli, yasaklarla cezalandırılan; vatandaşlık hakkını ve aile sorumluluklarını yitiren marjinal bir konuma içerisine dahil edilmiştir.

Yaşlıları, fahişeleri ve sakatları özgür bırakmasına rağmen delileri kurumda tutmaya devam eden Pinel'in tutumu, sanayinin gelişmesiyle ilintilidir. Kapitalizmin ihtiyacı olan işgücünün dışında kalan delilik, on dokuzuncu yüzyıl başlarında öznel bir deneyim olarak önem kazanmıştır. Modern toplumun usçuluğuna ters düşen deliliğin, akıl hastanelerine yerleştirilme amacı üretime dahil etmek ya da ehlileştirmek değildir; deliliği tek bir mekanda sabitleyip kontrol altında tutabilmektir. Egemen gücün dürtüsü kapitalizmin yükselişe geçtiği bu dönemlerde üretime dahil olanlar ve olmayanlar olarak ayırtılmaktadır.

"Böylece, o zamana kadar bir kapatma kurumu olan şey bir akıl hastanesi, tedavi organizması haline geldi. Bunu, 1) Fiziksel nedenlerle çalışma yeteneği olmayanları kapatma amacıyla; 2) Bedensel olmayan nedenlerle çalışamayanları kapatma amacıyla; hastanelerin yerleşmesi izledi. Bundan böyle, zihinsel hastalıklar tıbbın nesnesi haline geldi ve psikiyatri denen toplumsal bir kategori doğdu." (Foucault, 2011: 83-84)

Batı, deliyi 'akıl hastalığı' olarak nitelendirmesinden önce 'şeytan çarpmış' olarak ifade etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda ruhsal bozukluğa odaklanan psikiyatri dalının gelişimi delilik olgusunu klinik terimlerle açıklamaya çalışmıştır. Foucault, bu dönemde sosyoloji, psikoloji, psikopatoloji, kriminoloji, psikanaliz gibi analiz biçimlerinin icat edilmesinde doğrudan kapitalist toplumun gelişim süreciyle ilintili olduğunu savlamıştır. (Foucault, 2011: 168) Deliliğin tıbbileştirilmesinin altında yatan temel sebep, hali hazırda toplumdan dışlanan deliliği iktidarın hakimiyeti altında tutmaktır. Böylelikle akıl ile delilik arasındaki karşılıklı iletişim, psikiyatrinin kurulmasıyla aklın delinin üzerindeki monologuna evrilmiştir. Delilerin kapatılması ailenin seçimine bağlıyken bu

hakkı tamamen iktidar devralmıştır. Bu doğrultuda özerkliğini yitiren delilik, modern toplum içerisinde sessizliğe gömülmüştür.

Günümüzde bireyleri kategorileştiren kurumlar, modern toplumun kendini kavrayabilmesi için yarattığı ötekiyi yeniden üretmektedir. Deliliğin ‘öteki’ kavramı ile içi içe geçmesi için hiçbir şey yapmasına gerek yoktur. Delilerin üretime dahil olamaması kapatılmak için yeterli bir sebep olarak görülmüştür.

Modern toplumda delilik olgusuna karşı iki tip eğilim vardır: olumsal ve olumsuz eğilimler.

Tablo 1. Modern Delilik Deneyiminin İki Karşıt Eğilimi (Tekelioğlu, 1999: 61)

LİBERAL OLUMSAL EĞİLİMLER	KORUYUCU OLUMSUZ EĞİLİMLER
<ul style="list-style-type: none">• Deliliği öteki akıldışı durumlardan ayırt etmek için	<ul style="list-style-type: none">• Deliliği doğruya döndürmek için ona özel, ayrıcalıklı bir alan açmak için
<ul style="list-style-type: none">• Hastaneyi tıbbi bir muayene fikriyle kurmak	<ul style="list-style-type: none">• Deliyi “tıbbi” hapisaneye kapatmak için
<ul style="list-style-type: none">• Deliliği günlük yaşamın gerçeğinden normalleştirmek için	<ul style="list-style-type: none">• Deliliği kaçınılmaz determinizmlerin sonuçlarından biri olarak tanımlamak için
<ul style="list-style-type: none">• Bireyin “anormal” biçimlerde de kendini ifade hakkını kabul etmek için	<ul style="list-style-type: none">• “Sapkın” davranışı tespit etmek için tıbbi bir etme araç bulmak için
<ul style="list-style-type: none">• Deliliği mutsuz bilincin ve tutarsız yaşam değerlerinin bir sonucu olarak tanımlamak için	<ul style="list-style-type: none">• Toplumsal yaşamı moral çelişkilerde tanımak için
<ul style="list-style-type: none">• Deliliği biricik bir deneyim olarak kategorize etmek için	<ul style="list-style-type: none">• “Sapkınlığı” uyumlu toplumsal değerlerle karşılaştırmak için
<ul style="list-style-type: none">• Sanatsal alanda uç biçimlerde de delice ve sapkın ifadelerde bulunabilmek için bir alan açmak amacıyla	<ul style="list-style-type: none">• Yaşamı “gerçek” ve “gerçek olmayan” şeklinde ayırıp sanatsal/edebi alanı “gerçek olmayan” alana, “rüya alemine” iliştiirmek için

Günümüze döndüğümüzde ise iktidar tarafından yapılan mekansal dağılımda toplumda hiçbir vasfı bulunmayan, sözlerine kulak asılmayan delilerin yeri akıl hastaneleri; delilik üzerindeki söz hakkı ise psikiyatrinin olmuştur. Hakikat rejimiyle sistem ile eklektik şekilde özneleştirme sürecine dahil eder. Foucault, özne konumuna yerleştirilen deliyi, psikiyatrik söylemin nesnesi olarak izah eder. (Foucault, 1999: 59) Deliliğin tahlili doğrudan doğruya delileri belirleyen; sınıflandıran; tedavi eden psikiyatrye aittir. Bu bağlamda iktidarın ürettiği bilgi çerçevesinde taşkın davranışlar sergileyerek sınır ihlali yapan kimse “hekim” tarafından tedaviye tabi tutulmaktadır. Böylelikle delilik, siyasal ve iktisat; sanat ve edebiyat alanlarının yanında tıbbi kavramlarla eklemlenmiş psikiyatri alanının başrol parçası olmuştur.

Rousseau, 1792 yılında kaleme aldığı ‘Toplum Sözleşmesi’ kitabında insanın topluma ait bir parça olmasıyla birlikte zincire vurularak özgürlüğünü yitirdiğini ifade etmektedir. Erasmus ise ‘Deliliğe Övgü’ adlı eserinde özgür olmanın yolunu delilikte bulmuştur. Büyük Kapatılma’dan neredeyse üç yüz yıl önce yazdığı kitapta en büyük kralların deliler ile yaşamaktan keyif aldıklarını; hatta delilere

filozoflardan bile daha fazla değer verdiklerinden bahsetmiştir. (Erasmus, 2002: 62) Foucault, Erasmus'un metnindeki deliliği yüceltilmesi gereken bir olgu olarak ele almadığını; aksine deliliğin çok da önemsenmeyen bir deneyim olarak dile getirdiği şekilde yorumlamıştır. Foucault'nun deliliğin arkeolojik çalışmasındaki uğraklarından biri Rönesans dönemidir. Symphorien Champier, Jacop Van Oestervoren ve Sebastian Brandt gibi önemli yazarların yanı sıra Hieronymus Bosh, Albrecht Dürer, Pieter Brueghel gibi ressamın Rönesans dönemi ile delilik deneyimleri arasındaki köprüyü imleyen tablolarını ele alan Foucault, Brandt'ın "Aptallar Gemisi" metninin gerçek bir varoluşa daha yakın olduğunu dile getirmektedir:

"Deliler o tarihlerde kolaylıkla gezgin bir yaşama sahip olmaktadır. Kentler onları sınırlarının dışına istekle atıyorlardı; bu gibiler uzak kırlara kovalanıyorlar veyahut bir tüccar veya hacı grubuna emanet ediliyorlardı. Bu adet özellikle Almanya'da yaygındı; XV. yüzyılın ilk yarısında Nuremberg'de 62 delinin mevcudiyeti kaydedilmiştir, bunlardan 31'i kovulmuştu; bu tarihi izleyen elli yıl süresince daha 21 tane zorunlu sürgününün izine rastlanmaktadır; üstelik burada söz konusu olanlar yalnızca belediye yetkilileri tarafından tutuklanan delilerdir." (Foucault, 1992: 22)

Edebiyat alanında olduğu kadar sanat alanında da ele alınan delilik, Vincent van Gogh'un da kullandığı önemli bir tema olmuştur. 1890 yılında kaldığı akıl hastanesinde, Gustave Dore'dan esinlenerek resmettiği "Tutuklular Çemberi" dönemin panoptik kapatılmaları başarılı bir şekilde temsil etmektedir. Mahkumların başlarında duran gardiyanlar, binanın üst kısmında konuşlanmış pencereler kapatılmayla bağıntılı olarak önemli tasvirler sunmaktadır. Beyaz kelebekler, özgürlüğü temsil ederken; Gogh'un tuvalin merkezine yerleştirdiği figür ise izleyiciye olan bir bakışı sergilemektedir.

Görsel 1. Vincent van Gogh, Tutuklular Çemberi, 1890¹

Delilik, yedinci sanat olarak kabul edilen ve icat edildiği andan itibaren büyük bir endüstriye dönüşen sinemanın da ilgilendiği temalardan biri olmuştur. Sinema ve psikiyatrinin eşzamanlı gelişimiyle birlikte deliliği ele alan filmler, patolojik karakterler üzerinden insanların kendi normallüğünün ya da anormallüğünün ayırımını yapabildiği bir evren yaratmıştır.

2. Sinema ve Delilik

İlk yıllarda salt eğlence aracı olarak görülen sinema, o yıllarda deliliği vodvil türünde beyaz perdeye aktarmıştır. Bir delinin akıl hastanesinden kaçma hikâyesini anlatan 1904 yapımı "Kaçak Deli" filminin ardından 1906 yılında çekilen "Çatlak Doktorun Hastanesi" filmi Akıl Hastanesi filmleri türü için ilk örnek sayılabilmektedir. (Gabbard-Gabbard, 2001: 85) Erken sinemada psikiyatrinin ilk kez görünmesini sağlayan "Çatlak Doktorun Hastanesi", psikiyatristi otorite figüründe kullanarak tasvir etmiştir.

¹ (https://tr.wikipedia.org/wiki/Tutuklular_%C3%87emberi Erişim Tarihi: 05.11.2020)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan buhran, kaygı, umutsuzluk sinemayı da etkisi altına almıştır. Almanya’da dışavurumculuğun sinemaya yansması, toplumun baskı altına alınan doğal itkilerle yüzleşmesini sağlamıştır. Bunlardan en önemli örneklerinden biri Dr. Caligari’nin Muayenehanesi’dir. Francis ve Jane’in, Cesare’ı hipnoz ile kontrol altına alan Caligari’yi araştırması ekseninde ilerleyen filmin hikâyesi, akıl hastanesinde son bulur. Caligari akıl hastanesinin başhekimi, Francis ise akıl hastasıdır. Francis’in gerçek ile kurmacanın iç içe geçen hikâyesini izleyiciye taşıyan filmin sonunda Dr. Caligari şu sözleri söyler: “Sonunda hastalığı anladım. Benim Caligari olduğumu sanıyor. Ama nasıl tedavi edeceğimi biliyorum.” Foucault’ya göre akıl hastanelerin asli işlevi delileri bir mekânda sabitlemektir. Hekimlerin hegemonik kapatmaya dahil olmasının nedeni ise “ *bizzat kapatma âleminin yavaş yavaş tedavici değer kazanması ve bir yüzyıldan daha uzun bir süreden beri deliliği ve akıl bozukluğunu dışlamış olan bütün toplumsal veya siyasal jestlerin; bütün hayali veya ahlâki ayinlerin yeniden düzenlenmeleri sayesinde gerçekleşmiş olmalarıdır.*” (Foucault, 2006, s. 625) Psikiyatri, akıllı ile delilik arasındaki sınırı düzenleyerek delilik üzerinde kendi hegemonyasını var edebilmiştir.

Alman dışavurumcu ekolünün önde gelen isimlerinden Fritz Lang, 1919’da ilk filmi olan “Die Spinnen” de yaratmış olduğu Dr. Mabuse karakterini “Dr. Mabuse The Gambler” (1922), The Testament of Dr. Mabuse (1933) ve “The Thousand Eyes of Dr. Mabuse” filmlerinde devam ettirmiştir. Lang’ın Mabuse serileri, modern dünya düzenine ve akıl hastanelerinin devlet kontrolü altında oluşuna bir eleştiri olarak Foucault’nun delilik olgusuna ve kapatılmalara ilişkin izlekleri ile benzerlik göstermektedir. Bir diğer Alman dışavurum sinemasının önemli isimlerinden olan Paul Leni’nin yönettiği “The Man Who Laughs” filmi, güzel-çirkin algıları karşısında deliliğin sınırlarını tasvir etmiştir. Victor Hugo’nun aynı adlı eserinden uyarlanan filminin “Gwynplaine” karakteri, Joker’ e ilham kaynağı olmuştur.

Delilik, 1960’ların korku sinemasında bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin paranoyalarını yansıtan korku filmlerinde delilik temsilleri, ne yapacağı bilinmeyen, toplumda büyük bir tehlike arz eden olarak sunulmuştur. Bunlardan en önemli örnekleri, deliliğe farklı boyutlar kazandıran Alfred Hitchcock’un Psycho (1960), Freddie Francis’in Paranoiac (1963), Roman Polanski’nin Repulsion (1965) filmleridir.

Deliliğe atfedilen anlamlar toplumsalda olduğu gibi sinemada alanında da değişkenlik göstermektedir. 1966 yapımı olan “A Fine Madness” filminde ise bir kapatma-kuşatma mekanı olarak psikiyatri ve delilik, korku yerine komediyle içkinleştirilmiştir.

1995 yılında Terry Gilliam yönetmenliğinde çekilen “Twelve Monkeys” filmi, bir kapatma pratiği olan akıl hastanesi beraberinde kurumdaki hiyerarşik tezahürleri James Cole karakteri üzerinden sunmaktadır. Film, virüs salgını nedeniyle insanlığın neredeyse yok olduğu 2035 yılındaki dünyada yeraltında hayatta kalan insanların bilim adamları önderliğinde geliştirilen zaman makinesiyle yeryüzüne geri çıkabilme hikâyesini konu edinir. Yeraltı dünyasında mahkum olan Cole, yeryüzüne gönderilmek üzere gönüllü seçilir. Cole, virüsün yayıldığı 1997 yılına geri dönebilmek için yaptığı zaman yolculuğunda kendisini 1990 yılında bulur. Polisler tarafından bulunan Cole, kimliği olmadığı ve saldırgan tavırlar sergilediği gerekçesiyle akıl hastanesine yatırılır.

Deliliği ve deliliğin sınırlarını resmeden belli başlı önemli filmler şöyle sıralanabilir: “M” (Fritz Lang, 1931), “Repulsion” (Roman Polanski, 1965), “Eraserhead” (David Lynch, 1971), “The Shining” (Stanley Kubrick, 1980), “Amadeus” (Miloš Forman, 1984), Fisher King (Terry Gilliam, 1991), “Fight Club”(David Fincher, 1999), Donnie Darko (Richard Kelly, 2001), “A Beautiful Mind” (Ron Howard, 2002), “Secret Window” (David Koepp, 2004), Canvas (Joseph Greco, 2006), “Sybil” (Joseph Sargent, 2007), “Black Swan” (Darren Aronofsky, 2010) Bu örneklerle bir çok filmi dahil etmek mümkündür. Çünkü delilik, sinemanın kendi evrenini yaratmak için beslendiği gerçek hayatın yegâne bir parçası olarak süregelmektedir.

3. One Flew Over The Cuckoo's Nest Filmi ve Delilik Üzerine

1962 yılında Ken Kesey'in kaleme aldığı One Flew Over the Cuckoo's Nest romanı, önemli bir eser olarak edebiyattaki yerini almakla birlikte ABD'deki birçok okul tarafından pornografik olduğu ve suç faaliyetini yücelttiği iddia edilerek eleştirilmiştir. (Leuschner, 2018: 22) Bu eleştiriler, Foucault'nun psikiyatrinin doğuşuyla deliliğin suçlu konumundan sıyrılmadığı görüşüne paralellik göstermektedir.

Miloš Forman'ın 1975 yılında sinemaya uyarladığı One Flew Over the Cuckoo's Nest'de delilik, gerek oyuncuların sergiledikleri performanslar gerekse anlatının dramatik yapısı ile filmin merkezine yerleştirilmiştir. Film, akıl hastası rolü yaparak hapishaneden akıl hastanesine sevk edilen Randle McMurphy'nin hikayesini konu alır. Kurallara uymayarak otoriteye karşı gelen McMurphy, hastanenin baş hemşiresi Mildred Ratched ile sorunlar yaşamaya başlar ve kaçmak için planlar yapmaya koyulur.

One Flew Over the Cuckoo's Nest, 'öteki' olarak yaftalanan bireylerin iktidar tarafından nasıl tahakküm altında bırakıldığını yansıtmaktadır. Özgürlüğüne düşkün olan McMurphy, hapishanenin sıkı denetimi ve çalışma zorunluluğu karşısında buradan kaçabilmenin çözümünü akıl hastası rolü yapmakta bulur. Sapkın davranışları ve tembelliği nedeniyle akıl hastanesine gönderilen McMurphy, hapishaneden daha sıkı bir programı ve katı kuralları olan bir kurumla karşı karşıya kalır. Foucault'ya göre modern sanayi toplumlarında "bir bireydeki deliliği belirlemek için kullanılan ilk ölçüt bu insanın çalışmaya uygun olmayan biri olduğunu göstermektedir." (Foucault, 2011: 79) Bu anlamda McMurphy, hapishane yönetiminin üretime dahil edemediği; uysallaşmış beden olarak nitelendirmediği bir karakterdir. Şiddete eğilimli olan McMurphy, aynı zamanda otoritenin belirlemiş olduğu cinselliğin sınırlarına uymayarak panoptik sisteme boyun eğmeyen ötekinin bir temsili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 2. McMurphy'nin akıl hastanesine getirildiği sahne

Akıl hastanesi, mahkumları itaatkâr bedenlere dönüştüren bir iktidar yansıması olarak tasvir edilmektedir. Akıl hastası olmadığı halde McMurphy'nin kuruma dahil olmasıyla birlikte otoritenin disiplin mekanizmalarına karşı gelmesi egemen güç ilişkilerinde direnişin önemini vurgulamaktadır. Foucault, Orta Çağ'ın insan ruhundaki kusurlar hiyerarşisine deliliği ve dirençliliği de yerleştirdiğinden bahseder. (Foucault, 1992: 44) McMurphy'nin özgürlüğünü arama çabasındaki otoriteye karşı koyma dürtüsü, uysallaştırılmış bedenlerin derin uykularından uyanmasına ve egemen gücün hegemonyasına başkaldırmasına neden olur. Despotik iktidara karşı gelerek ilaçları almayı reddeder; programa uymak istemez ve var olan düzeni kaosa sürükler. Bu noktada iktidar, insan ruhunda kusur olarak addedilen dirençliliğe karşı olarak McMurphy'ye şok tedavisi uygular; ancak tedavi işe yaramaz.

Görsel 3. McMurphy'e uygulanan şok tedavisini gösteren sahne

McMurphy, kaçma planları yaptığı bir gece bütün hastaneyi ayaklandırır; otoritenin sınırları içine girer; kaçma planını gerçekleştireceği arkadaşlarını hastanenin içine sokar. Sabah olduğunda Ratched ve diğer personeller, her şeyin kırılıp döküldüğü bir manzarayla karşılaşır. Filmin başından beri kekeme olan Billy, Ratched'ın "Utanmıyor musun?" sorusuna, kekelemeden "Utanmıyorum." cevabını verir. Ratched'ın, annesinin olayları öğrenmesi karşısında nasıl hissedeceğini sorması üzerine Billy, tekrar kekelemeye başlar. Ratched, mahkumları nasıl cezalandıracağını bilen baş hemşire olarak akıl hastalarına karşı korku ilkesini devreye sokar. Çünkü mahkumlara nüfuz eden korku, disipline etmenin bir yöntemidir. Ancak işler, Ratched'ın düşündüğü gibi gitmez ve korkunun yarattığı psikolojik baskı, Billy'yi intihara sürükler. McMurphy'nin olay sonrasında Ratched'ı öldürme güdüsü, lobotomi tedavisine maruz kalmasına neden olur. Foucault'a göre insan öldürme monomanyası şu tezahürleri kapsamaktadır:

- 1) Delilik, bazı katıksız, aşın, yoğun biçimleri altında tamamen bir suçtur, suçtan başka bir şey değildir, demek ki en azından deliliğin son sınırlarında suç vardır;
- 2) Delilik yalnızca davranış bozukluklarına değil, mutlak suça, doğanın ve toplumun tüm yasalarını ihlal eden suça sürükleyebilir;
- 3) Bu deliliğin olağanüstü bir yoğunluğu olabilir, patlak verdiği ana kadar görünmeden kalır; eğitilmiş bir gözü, yeterince uzun süreli bir deneyimi, donanımlı bir bilgisi olmayan kimse bunu önceden göremez. (Foucault, 2015: 194)

Psikiyatrinin rolü, cezalandırmada hangi yöntemi kullanacağını saptamasıdır: "Psikiyatrik bilrkişilik, tarihinin iyice başlangıcında yasayı ihlal eden kişinin yaptığı eylemdeki özgürlük payına ilişkin gerçek "önergeler" formüle etmek durumunda olmuştur; şimdi ise "tıbbi-hukuki tedavi" adı verilebilecek konuda bir hüküm ilham etmesi söz konusudur." (Foucault, 1992: 26) İktidarın psikolojik baskıyla disipline edemediği McMurphy, lobotomi sonrasında cansız bir nesneye dönüşür. McMurphy'nin itaatsiz davranışları otorite gücüne aykırıdır. Bu nedenle iktidar alanını gasp eden uysallaşamamış, normalleşememiş, kurallara uyum sağlayamamış McMurphy için psikiyatrinin son olarak çözümü onu özünden ayırarak salt beden olarak akıl hastanesinde tutsak bırakmaktır.

Şekil 4. Lobotomi sonrasında McMurphy'in odasına getirildiği sahne

Film, Ratched tarafından yapılan seanslarda deliliğin kurumsallaştırıldığı; gözetim pratikleri ile itaatkar bedenler ürettiği panoptik sisteme ilişkin sorunları gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu bağlamda Foucault'nun öznenin nasıl kurulduğuna dair yapmış olduğu çalışmalarındaki delilerin akıl hastası olarak özneleştirildiği iddiası filmin göstergeleri ile örtüşmektedir. Yasalara karşı gelen McMurphy'nin kaosa sürüklediği akıl hastanesi, otoriteye boyun eğmiş delilerin sesleriyle yankı bulmuştur. McMurphy'nin otoriteye başkaldırısı, onu sonsuza kadar sessizliğe mahrum bırakan bir cezaya çarptırılması kaçınılmaz bir sonunu hazırlamıştır.

SONUÇ

Delilik, toplumlarda dışlanan bir varoluş olduğu gibi anlamının zaman içerisinde evrimleştiği de aşikârdır. On altıncı yüzyıl itibarıyla delilik, iktidar ile toplum arasında sağlanan konsensus sonucu otoritenin idaresi altına girmiştir. Deliliğin topyekün kapatılmaya tabi oluşu, normalliğin gerçeklik düzlemindeki dışlanma sisteminin bir parçası olmasına neden olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda kapatma pratiklerinde dönüşümler gözlemlenmiştir. Suçlular hapishaneye, gençler ıslahevlerine, deliler akıl hastanelerine kapatılmıştır. Böylelikle kültürel, ekonomik ve siyasal yapılarla bağlı olarak delilik deneyimlerinde değişimler söz konusudur. Akıl hastaneleri, işsizliği ortadan kaldırmak için geliştirilen diğer kapatma pratiklerinin aksine çalışmaya yeterli görülmeyen kişileri bir mekanda konuşlandırma işlevi görmüştür. Kapitalizmin gelişmesine paralellik gösteren psikiyatri, deliliği tıbbileştirerek tedavi yöntemleri geliştirmiştir. Bu doğrultuda suça yakın olan deliliğin durumu, sanayi toplumlarında akıl hastalığına evrilmiştir.

Çalışmada Foucault'nun on altıncı yüzyıldan itibaren yapmış olduğu delilik üzerine çalışmaları, otoritenin gözetim faaliyetleri bağlamında önemli referanslardır. Foucault, tarihsel izleklerden yola çıkarak Avrupa coğrafyasındaki disiplini organize eden egemen gücün kapatma pratiklerindeki reformlarını dönemin ekonomik ve siyasal koşulları ile ilişkilendirir. Edebiyat, resim gibi sanat dallarından sonra deliliğin sinemadaki tezahürleri ilk olarak grotesk biçimde sunulmuştur. Psikiyatri ile sinemanın paralel olarak ilerlediği dönemlerde deliliğin tema olarak kullanıldığı filmlerde mekan olarak akıl hastaneleri seçilmiştir. 1975 yılında çekilen One Flew Over the Cuckoo's Nest filminde ise bir kapatma kurumu olan akıl hastanesindeki iktidar ve deli ilişkisi Foucault'nun savlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Film, iktidarın denetimi altındaki mahkûmların nasıl itaatkâr konuma getirildiğini ve mevcut düzene olası tehdit barındıran durumlarda tedavi adı altında insanı özünden ayıran fiziksel ya da psikolojik şiddeti yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

- Boyne, R. (2009). Foucault ve Derrida: Aklın Öteki Yüzü, (Çev.: İ. Yılmaz), BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Foucault, M. (1987). Hapishanenin Doğuşu. (Çev.: M. Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.
- Foucault, M. (1993). Ders Özetleri 1970-1982. (Çev.: S.Hilav), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (1999). Bilginin Arkeolojisi. (Çev.: V. Urhan), Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Foucault, M. (2006). Deliliğin Tarihi. (Çev.: M. Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara.
- Foucault, M. (2007). Cinselliğin Tarihi. (Çev.: H. Uğur Tanrıöver), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2011). Büyük Kapatılma. (Çev.: I. Ergüden & F. Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2012). İktidarın Gözü. (Çev.: I. Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Erasmus (2002). Deliliğe Övgü. (Çev.: N. Hızır), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Gabbard Glen O. ve Gabbard K. (2001). Psikiyatri ve Sinema. (Çev: Y. Eradam & H. Satılmışoğlu), Okuyan Us Yayın, İstanbul.
- Giddens, A. (2012). Sosyoloji, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Leuschner, N. (2018). "The judges of normality are present everywhere". Some critical thoughts on Michel Foucault's Madness and Civilization and Discipline and Punish presented through an analysis of Ken Kesey's One Flew Over the Cuckoo's Nest and Mark Haddon's The Curious Incident of the Dog in the Night-Time. Master Thesis in English Literature and Education, UiT The Arctic University of Norway, Tromsø.
- Smith, P. (2007). Kültürel Kuram. (Çev. Selime Güzelsarı - İbrahim Gündoğdu), Babil Yayınları, İstanbul.
- Tekelioğlu, O. (1999). Michel Foucault ve Sosyolojisi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Urhan, V. (2010). Foucault, Say Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynağı

“Vincent van Gogh, Tutuklular Çemberi”,
https://tr.wikipedia.org/wiki/Tutuklular_%C3%87emberi (Erişim Tarihi: 05.11.2020)